

Вікторія ДМИТРІЄВА
Сімферополь

КОМПЛЕКС ОБЕРЕГІВ У РОДИЛЬНО-ХРЕСТИЛЬНІЙ ОБРЯДОВОСТІ ПРИАЗОВСЬКИХ ГРЕКІВ

У етнографічній літературі практично відсутні дослідження, пов'язані з докладним описом і аналізом оберегів¹, що використовувалися в родильно-хрестильній обрядовості греків Приазов'я. Представники цієї етнічної групи були переселені з Криму на територію півдня сучасної Донецької області наприкінці XVIII ст. За мовною ознакою приазовські греки поділяються на "румеїв" – носіїв діалектів кримськорумейської мови (близька до новогрецької) та "урумів", що розмовляли на діалектах урумської мови (близька до кримськотатарської).

Запропонована стаття базується на польових матеріалах, зібраних під час проведення Приазовських фольклорно-етнографічних експедицій – ПФЕЕ (під керівництвом М.А. Араджіоні), що були організовані Кримським відділенням Інституту сходознавства НАН України. У ході експедицій досліджувалися як румейські, так і урумські села Старобешевського, Тельмановського (1-а ПФЕЕ), Великоновоселківського (2-а ПФЕЕ), Володарського, Першотравневого (3-а ПФЕЕ) районів Донецької області. Учасниками досліджень була отримана цінна інформація з фольклору, лінгвістики, духовної та матеріальної культури маріупольських греків. Автор статті безпосередньо займалася збором даних з родильно-хрестильної обрядовості, зокрема, оберегів, що використовувалися для захисту немовляти та його матері від впливу нечистої сили та пристриту ("ахмат" – румейська, "назар" – урумська назви).

У результаті систематизації та аналізу польових матеріалів у статті робиться спроба дати класифікацію оберегів приазовських греків, а також встановити їх ареали та ступінь розповсюдження.

Зафіксовані під час експедицій обереги умовно поділені нами на дві групи. До першої віднесені обереги, що мають в основі "захисну магію"², значення якої у тому, щоб не допустити, відігнати нечисту силу і пристриті. У свою чергу їх можна поділити на такі підгрупи:

- 1.1. вироби з металу (ножиці, шпилька, голка, бляшані або свинцеві амулети);
- 1.2. лікарські трави (чебрець, безсмертник);
- 1.3. предмети побуту (віник);
- 1.4. продукти харчування (хліб, сіль);
- 1.5. тканини, одяг, прикраси (одяг навиворіт, пелюшки з 3-х чи 7-ми шматків матерії, пов'язки на руку з кольорових ниток, синя намистина).

Друга група складається з оберегових дійств, що відносяться до "очисної" магії. Вони покликані допомогти звільнитися від впливу уявних злих сил, що вже нібито подіяли на немовля і породіллю. Дані оберегові дійства можна класифікувати в такий спосіб:

- 2.1. оберегові дійства, пов'язані з використанням предметів;
- 2.2. оберегові дійства, пов'язані винятково з замовляннями і молитвами.

Більш докладно зупинимося на описі оберегів першої групи.

1.1. Обереги з металу.

Протягом трьох експедицій нам вдалося зафіксувати в якості оберегів такі вироби з металу, як шпилька, ножиці ("псали" – рум., "махас" – урум.), голка ("вулонья" – рум.). При цьому, в селах Тельмановського і Старобешівського районів у ролі оберега виступала шпилька³, у селах Першотравневого і Володарського районів – ножиці⁴, а у Великоновоселівському районі – крім ножиць, шпильки, використовувалася ще й голка⁵.

Перелічені обереги використовували в такий спосіб: шпильку приколювали до одягу немовляти і його матері; ножиці і голку клали під подушку.

Звичай класти під подушку немовляти вироби з металу: голку, ножиці чи ніж існував у багатьох етносів, зокрема, українців. У них було прийнято для захисту вагітної жінки класти у постіль немовляти сокиру або ніж, ножиці, старі ключі⁶. Ніж також на поріг хати, коли кума несла дитину до церкви на хрещення, що характерно і для українців.

Традиція використання металевих речей має давні корені і, ймовірно, почала формуватися в ті часи, коли метал витісняє інші матеріали для виготовлення знарядь праці і зброї, а віра в його магичну силу переростає в культ⁷.

З етнографічної літератури відомо, що в маріупольських греків також існували металеві амулети у формі хворого органа чи фігурки людини, що вирізували їх з бляхи, свинцю⁸. Застосовували їх для запобігання пристриту і як засіб для лікування від зазначеного роду захворювань (див. мал.1). Так, греки вірили, що від головного болю зцілить амулет у вигляді голови, від болю в ногах – "бляшані ноги", від болю в горлі – трубочка, що нагадує горло, від грижі – оберег у формі зірочки, від загального нездужання чи пристриту – допоможе фігурка людини. Амулети носили на тасьмі, зав'язаній навколо ший як дорослі, так і діти. Зберігали їх у церкві, у разі потреби брали звідтіля, а разом зі старим повертали новий екземпляр, виготовлений власними руками.

Не виключено, що металеві амулети приазовських греків, у вигляді окремих органів людини, – це одна зі своєрідних народних форм культу святих мощів.

Цікаво, що в румелійських (фракійських) греків (наприклад, с. Лангада в Північній Греції й у с. Чорнопіллі в Криму) і в наш час існують амулети подібні до маріупольських (див. мал. 2). Крім перелічених, є екземпляри у вигляді руки, серця, ока. Зустрічаються також фігурки тварин, ймовірно з їх допомогою греки мали намір уберегти свою домашню худобу від пристриту і хвороб. Амулети прикріплювалися до білої матерії, що обрамляла ікону, зберігалися в церкві, а якщо її в селі не було – у молитовному будинку.

У багатьох народів світу зустрічаються амулети у вигляді людської руки. Цей рід амулетів має давнє коріння і був знайдений археологами навіть на стінах асирійських будинків. На Кавказі, за інформацією Г.Ф. Чурсіна, також побутують подібні амулети у вірмен, у вигляді руки, вирізаної із срібної пластинки, з вигравіруваним на зворотному боці хрестом⁹.

Під час проведення приазовських експедицій ми не отримали відомостей про використання населенням в наші дні металевих амулетів. Останній спогад про цей звичай зустрічається в літературі в 1927 р. Проте функцію оберегу в грецьких селах досі виконують такі вироби з металу, як шпилька і ножиці, використання голки в цій ролі нами не зафіксовано.

1.2. Обереги – лікарські трави.

У якості оберегу греки раніше широко використовували лікарські трави. Дана традиція була збережена мешканцями сіл Улакли, Богатир, Комар (Камара), Старомлинівка (Керменчик), Велика Новоселка (Аргин Ені-сала)¹⁰. Усі населені пункти, крім Великої Новоселки (тут населення змішане: уруми і румеї), були засновані урумами, вихідцями з південно-західного Криму.

Лікарські трави клали під подушку, так само, як вироби з металу, чи зашивали в одяг дитини¹¹. Переважно застосовували безсмертник – “титурун чичек” (с. Велика Новоселка) і чебрець – “назар чичек” (с. Старомлинівка, Улакли, Комар, Богатир). Але в наш час лікарські трави як оберег приазовські греки вже не використовують.

За допомогою лікарських трав оберігали дітей від пристриту і кримські татари¹². З цією метою коробочку з насіннями “ю зерлика” нанизували на нитку і надягали на шию дитині. Застосовували лікарські трави також і українці, в них було прийнято вішати біля ліжка дитини вінок із хмелю. У головах ліжка дитини ставили букет з чебрецю, м’яти, полину, а під подушку дитини клали, поряд з іншими оберегами, свячене зілля¹³. Магічною силою наділялися і такі рослини, як часник, калина, барвінок. На Поділлі часник клали породіллі у постіль, а в головах ставили “трійцю” – богоявленську воскову свічку, оздоблену калиною, барвінком, васильками пахучими¹⁴.

Вищезгадана інформація може вказати на корені (українські чи кримські) традиції застосування лікарських трав у якості оберегу. Однакове використання лікарських трав (підкладання їх під подушку дитини) є свідченням того, що даний звичай був перейнятий греками після переселення їх із Криму на територію Приазов’я. Звичай зашивання лікарських трав в одяг дитини сформувався ще в Криму.

Чому лікарські трави клали саме під подушку? Відповіді на це питання можна, знаючи лікарські властивості перерахованих рослин. Так відомо, що чебрець, як м’ята і хміль – володіють заспокійливими властивостями, допомагають від безсоння¹⁵. Безсмертник могли застосовувати як символ життя, безсмертя, бажаючи тим самим дитині довгих років.

1.3. Обереги – предмети побуту.

Незмінним оберегом у більшості грецьких приазовських сіл був віник (“фкал” – рум., “себерже”, “сібірти” – урум.)¹⁶. Його часто називали “охоронцем”, тому що під час відсутності матері він стояв поруч з колискою дитини “на сторожі” від дії злих сил. Не тільки греки, але і ряд етносів Кавказу, східні і південні слов’яни, гагаузи і багато інших народів світу наділяли віник магічною силою, вірили в його здатність оберігати. Так, наприклад, у грузинів, якщо мати відлучалася з кімнати, то до колиски приставляли віник. Вважали, що в цьому випадку “злий ангел” не міг підійти до дитини (“аві ангелозі ар дастаносо”)¹⁷.

Як бачимо, звичай використання віника в якості оберегу, “охоронця” розповсюджений надзвичайно широко, що ускладнює визначення місця і часу його появи.

1.4. Обереги – продукти харчування.

Наприкінці XIX ст. у греків існував цілий ритуал, складовим елементом якого був хліб-оберіг. На 40-й день породіллі з дитиною і повитухою (чи свекрухою) поверталися додому з церкви, куди ходили “за молитвою”. Тут їх уже чекала хрещена мати немовляти. Вона загортала дитину в ковдру, клала туди шматок хліба, перепаленого на свічі, і вимовляла: “Будь білий, як цукор (тобто проживи до сивого волосся) і добрий, як хліб”¹⁸ – “насинбу шекер біяз, оле сачларин біяз олсун”¹⁹. З цього моменту хліб постійно знаходився в ковдрі немовляти і виступав у ролі оберегу від пристриту, впливу “нечистої сили” і різного роду захворювань.

Подібний звичай існував і в українців. Так, на Тернопільщині кума, що несла дитину до хреста, перед виходом з хати брала шматок хліба з цукром за пазуху і з ним стояла під час хрещення. Повернувшись з церкви, розподіляла той хліб між усіма в хаті, починаючи з батьків немовляти, і примовляла: “Щоб тая дитина була вам мила, як той хліб, а солодка, як цукор”²⁰.

Наші інформатори розповідали про те, що шматок хліба не тільки ховали в ковдру дитини, але і клали під подушку²¹, як і обереги з металу, лікарські трави. Ймовірно, це нова форма звичаю, що існував наприкінці XIX ст. і був описаний С.І.Марковим і О.Н.Ксенофонтною-Петренко.

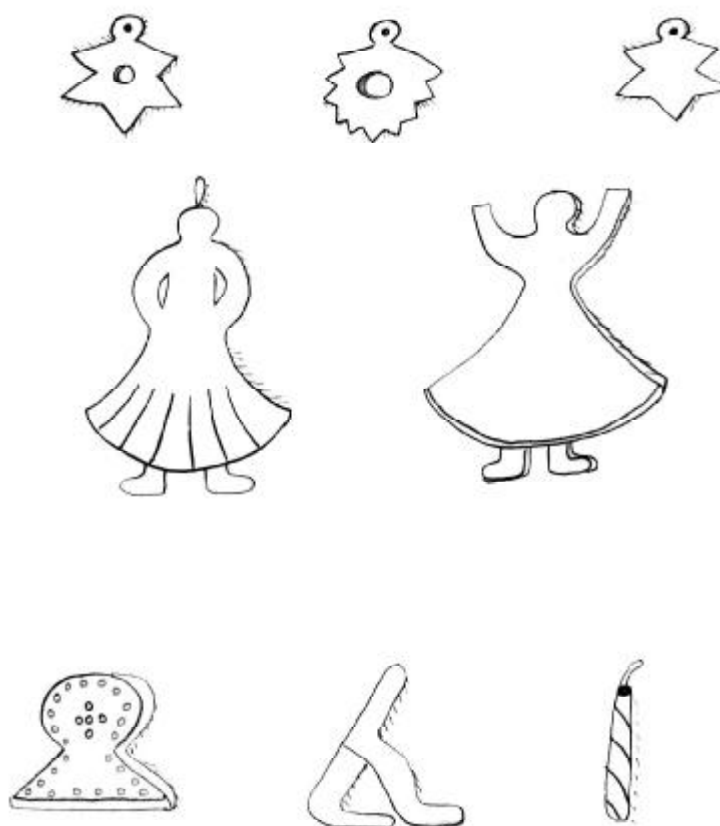

Рис. 1. Металеві амулети призовських греків.
Прорисування (Шевченко В.І., 1927 р.)

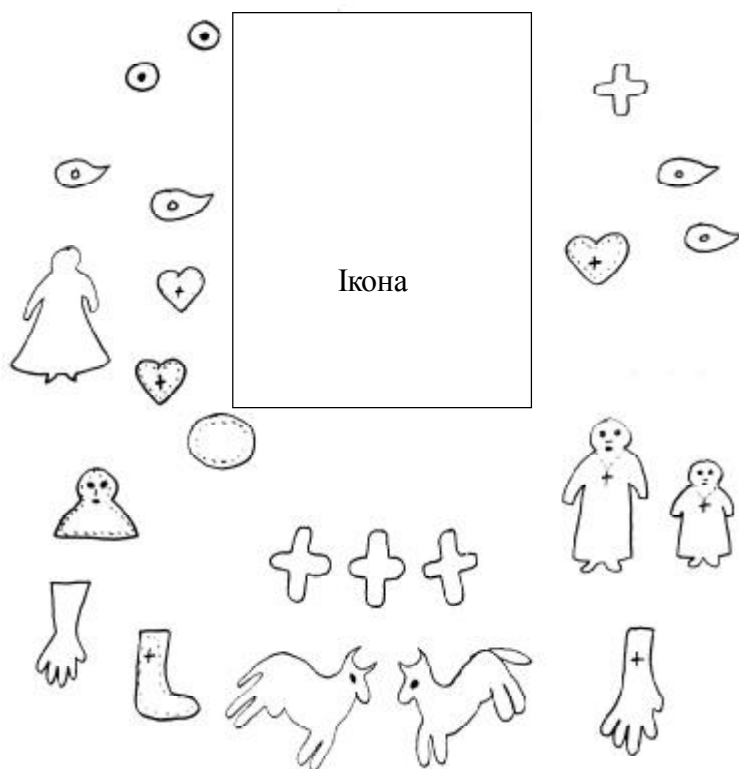

Рис. 2. Металеві обереги румелійських греків з села Чернопілля в Криму.
Прорисування з фотокарти з особистого архіву М.А.Араджіоні.

Культ зерна, хліба, короваю і в наш час широко розповсюджений у традиційній обрядовості як греків Приазов'я, так і українців та багатьох інших народів. У язичницькі часи хліб виступав предметом жертвоприношень, в наші дні він, в уявленні людей, залишається символом багатства, довголіття, родючості. Тому не випадково йому приписуються і функції оберегу.

Крім хліба, в якості оберегу застосовували і сіль. Утім, відразу ж обмовимося, що вона лише умовно може бути віднесена до оберегів, оскільки ряд народів Європи й Азії (у тому числі і греки Приазов'я) використовували її в родильно-хрестильній обрядовості і як антисептик в умовах жаркого клімату²².

Відомості наших експедиційних досліджень з цього приводу також суперечливі. У деяких селах (Роздольне (Аргин Кара-коба), Старий Крим, Першотравневе (Мангуш)), як свідчать наші інформатори, сіль додавали у воду для купання дитини, “щоб вона менше пітніла”²³. Результати наших польових спостережень у Криму показують, що звичай купання дітей у солоній воді існував і в кримських татар. Вони з тією ж метою, що й жителі приазовських сіл занурювали дитину в солону воду і не змивали сіль до ранку. Цей звичай має давні корені і був зафіксований ще Г.Бопланом – “татарки день у день купають немовлят у солі, щоб шкіру зробити грубішою і менш вразливою на холод”²⁴.

У таких селах, як: Стила, Роздольне (Аргин Кара-коба), Гранітне (Карань), Комар (Камара), Богатир сіллю посипали окремі частини тіла немовляти. Так само робили повитухи у турків, вірменів²⁵.

В селі Велика Новоселка сіль і мак розсипали у всіх кутах дитячої кімнати по понеділках, щоб очистити її від “нечистої сили”. А у дворі розкидали освячений мак і говорили: “Хто цей мак збере, той здоров'я забере, а якщо ні, то здоров'я залишиться мені”²⁶.

Цікаво, що і в українців також використовували сіль як оберіг від пристріту, для цього до колиски прив'язували грудочку солі в полотнині²⁷.

Підсумовуючи, відзначимо, що сіль в деяких грецьких селах використовували в якості антисептику, в більшій частині поселень вона виступала в подвійній ролі – оберегу і антисептику, в решті сіл її застосовували виключно як оберіг.

Важко сказати, який був первісний зміст, покладений у звичай використання солі. Можливо, сіль почали застосовувати саме в якості оберегу, а згодом, спостерігаючи за її позитивною дією на організм дитини, стали живати в раціональних цілях.

За нашими спостереженнями, приазовські греки в сучасних умовах продовжують використовувати хліб і сіль в якості оберегу.

1.5. Обереги – прикраси, одяг.

Такими оберегами, як синя намистина і синька (розчинена на рослинній олії) користувалися тільки в урумських селах, таких, як Староласпа (Ласпі), Гранітне (Карань), Богатир, Комар (Камара), Старомлинівка (Керменчик). Намистину підвішували на одяг дитини, а синькою мазали за вухом у немовляти й його матері²⁸. Синя намистина також відігравала роль амулета в азербайджанців, турків, вірмен²⁹. Амулет із синім каменем пришивався на спинку одягу дитини, а його самого загортали в синю матерію. Як свідчать матеріали наших польових досліджень у Криму, чорна чи синя намистина з білим кружечком по середині (“гуз бунджах”) дотепер виконує функцію оберегу й у кримських татар. Її нанизують на шнурок і вдягають на руку дітям; зовні “гуз бунджах” дуже нагадує оберіг, уживаний приазовськими греками, турками, азербайджанцями.

Ймовірно, використання синього кольору як оберегу (синя намистина, пляма синькою за вухом), уруми могли перейняти у кримських татар, відчувши вплив пережитків доісламських традицій цього народу на свою культуру. Адже уруми компактно проживали в південно-західній частині півострова і мали більш тісні, ніж греки-румеї, етнічні контакти з кримськими татарами.

Також у греків матері, оберігаючи дітей від пристріту, одягали їм на руку нитки чи шнурки різних кольорів – білого, блакитного і коричневого в с. Кременівка (Чердакли), червоного, чорного, білого – у селах Ялта і Приморське, червоного кольору – у с. Сартана³⁰.

На відміну від інших кольорів, значення червоного не викликає сумнівів, він з давніх часів символізує в греків життя. Не випадково, сукня грецької нареченої була саме червоного кольору.

Примітно, що інформація про описаний вище оберіг збереглася тільки в селах, заснованих румеями – вихідцями з Південного берегу Криму (Ялта, Гурзуф) і Південно-Східної гірської частини півострова (Сартана, Чердакли). Цікаво також, що й у Греції в другій половині XIX в. використовували як обереги кольорові пов'язки на руку, вони робилися зі смужок ситцю, ниток, стрічок³¹. У Болгарії пов'язки з червоних та білих ниток називалися “мартеницями”, їх виготовляла 1 березня найстарша жінка родини. “Мартениці” зберігали для маленьких дітей, використовуючи як засіб проти пристріту³². В Албанії також широко поширені подібні пов'язки, але їхній магічний зміст втрачений, і зараз вони сприймаються лише як традиційна прикраса³³. Використовували пов'язку з червоних ниток також і українці, за свідченнями дослідника Р.П. Чмелика, це був найпоширеніший в Україні оберіг.

Викладені відомості можуть вказувати на балканське походження даного оберегу, віра в магічні сили якого збережена багатьма народами (греками, болгарами, албанцями, українцями, гагаузами) до наших днів.

У даний час приазовські греки продовжують використовувати як оберіг пов'язки з кольорових ниток, вивертати одяг навиворіт.

2.1. Оберегові дії, пов'язані з предметами.

У селах Староласпа і Велика Новоселка дотепер застосовують таку оберегову дію, як умивання обличчя дитини святою водою і витирання його одягом матері³⁴.

Аналізуючи кожний з елементів цієї дії, необхідно відзначити наступне: по-перше, віра в надприродні сили води, джерела і творця родючості, символу життя на землі властива не тільки приазовським грекам, а й багатьом іншим етносам. Дотепер її лікувальні, оберегові властивості використовують на практиці народні знахарі, а за християнських часів вода стає незамінним атрибутом хрещення. Особливою силою наділяють воду джерел, криниць, непочату воду, з якої ще з ранку води не брали; по-друге, у даній обереговій дії, поряд з вірою в магічні властивості води, простежується віра у взаємозв'язок між породіллею і дитиною, що за народними уявленнями починає формуватися вже з часу зачаття. Тому приазовські греки, як відомо, регламентували спосіб життя і поведінку майбутніх матерів для того, щоб пологи пройшли благополучно. Існував цілий комплекс заборон для вагітних жінок, у нього входили як раціональні – не піднімати важкі предмети, не пити спиртне, і т.п., так і магічно-релігійні табу – не сідати на порожні мішки, не переступати через кішку, собаку, не нюхати квіти.

У селах Улакля, Велика Новоселка, якщо вважали, що дитину наврочили, виконували іншу оберегову дію. З голови маляти зрізали волосся з чотирьох сторін, роблячи хрестоподібний знак. Опісля обрізане волосся складали в шматок матерії, туди ж клали сухі лікарські трави і зберігали в таємному місці³⁵. Ця грецька оберегова дія перегукується з українським обрядом “пострижин”, що відзначали через рік після народження дитини. Хрещений батько чи хрещена мати, у залежності від статі маляти, вистригали своєму хрещенику волосся з чотирьох сторін, символічно відтворюючи на голові хрест.

Не виключено, що греки вже в Приазов'ї перейняли зазначений обряд в українців, при цьому головне його значення – прийняття дитини в християнську громаду – у них відійшло на другий план, трансформуючись в оберегову дію, не присвячену до визначеної дати, що виконується в потрібних випадках.

Якщо жоден з вище згаданих засобів не допомагав, матері зверталися до знахарок. Ті використовували такий засіб для лікування від пристріту, як металевий обруч³⁶. Він уявляв собою металеве чи бляшане коло з 40 дірками по контуру, у які протягувалися 40 шнурків різного кольору і довжини. Через цей обруч просмикували дитину від голови до ніг і тим самим нібито “знімали пристріт”.

Просмикування дитини через різні круглі речі (коло, дупло та інші) на думку дослідника Н.Познанського мало на меті: 1) або передати біль, наврочення тієї речі; 2) або імітувалося народження дитини, після якого вона звільняла від усіх хвороб³⁷.

Також у даному оберегу поєднується віра в магічну силу металевих речей з символічним числом 40, що для християн асоціюється з 40 святими мучениками.

2.2. Оберегові дії, пов'язані винятково з замовляннями і молитвами.

Для лікування дитини від пристріту знахарки і зараз використовують замовляння. Згідно з одним із наукових визначень: “замовляння – це словесна формула, що має репутацію ... засобу для досягнення певних результатів при умові дотримання всіх потрібних при цьому приписів, засобів, противиться яким не може ніякий закон природи, ніяка індивідуальна воля, якщо вона не користується з цією метою якимось чарами”³⁸.

Походження початкових форм замовлянь відноситься до глибокої давнини, до часу, коли первісна людина обожнювала природу. Найбільш стародавні замовляння були засновані не тільки на вірі у силу слова, а в дію обряду замовляння, в магічні дії, які з часом почали забуватися.

З поширенням християнства багато замовлянь прийняли молитовну форму. Примітно, що перед прочитанням замовлянь знахарка обов'язково вимовляла православні молитви: “Отче наш”, “Богородиця, Діва, радуйся”, на грецькій чи російській мові. Так само і в українських народних замовляннях, елементи давньої міфології синтезовано з елементами християнської релігії – в замовляннях постійно згадуються Ісус Христос, Богородиця, Святі угодники.

Деякі із замовлянь, що використовувалися приазовськими греками нам вдалося записати під час роботи експедиції в селах Староласпа і Велика Новоселка. Так, румеї для зняття пристріту читали спочатку російською мовою молитву “Отче наш”, а потім спеціальну молитву від пристріту: “Дъи курича катъндан камешкан а доли пірас ис атроп екам ахмат наекам асги ах атрапу мат ах тіфіл, ах кардъиа, ах кулара, ах улпа. Амінъ, амінъ, амінъ”.

В урумському варіанті молитва від пристріту звучить у такий спосіб: “Панаян андаг долче софрас софрас зутне юш дугум одугум нельч се вітан назар чезельсин. Панаян хортос баба оглан азис нен ялварим сезе сиза ялдирси олмуз вітан назаран алниз юстунде. Амінъ. Амінъ. Амінъ”³⁹.

У греків Приазов'я, як і у багатьох народів світу, широко використовувалися замовляння не тільки для лікування пристріту, але і в лікарській магії, за їх допомогою лікували “неспокійний сон дитини”, переляк і інші хвороби.

Приазовські греки, як і всі народи, що сповідували християнську релігію, намагалися якомога швидше охрестити дитину в церкві, оскільки вважали, що тоді їй не будуть загрозою ані пристріт, ані злі сили.

Як бачимо, обереговий комплекс приазовських греків зберігся не цілком, деякі з його елементів втратили своє колишнє значення. Велика частина оберегів, що дійшли до наших днів і використовуються й зараз (вироби з заліза, хліб, сіль, вода) пов'язана з дохристиянськими, релігійними уявленнями, що свідчить про давність їхнього походження.

Перелічені грецькі обереги знаходять прямі аналогії в родильній обрядовості українців, кримських татар, турок, болгар, гагаузів, народів Кавказу. Це може бути доказом тісних контактів греків із представниками даних етносів у

різні історичні періоди, впливом перелічених народів на духовну культуру, участю в етногенезі приазовських греків.

Виявлені нами розходження в оберегах урумів і румеїв (лікарські трави, синя намистина, пов'язки на руку з різнобарвних ниток), обумовлені не стільки різницею їхнього етнічного походження, скільки ступенем інтенсивності етнокультурних контактів, що багато в чому пов'язані з локалізацією в Криму цих етнічних груп.

¹Оберег – предмет, знак, дія або стан, слово або фраза, звук, що захищають людину від шкідливого впливу злих сил (духів, пристриту, чар). – Свод этнографических понятий и терминов. – М., 1993. – Вып.5. – С. 135. ²Терміни “захисна” і “очисна” магія запозичені з роботи Гаджієва Г.А., присвяченої дослідженню етнічної культури народів Нагорного Дагестану. – Гаджиев Г.А. Доисламские верования и обряды народов Нагорного Дагестана. – М., 1991. – С. 52. ³Матеріали Приазовської фольклорно-етнографічної експедиції (далі ПФЕЕ) за 1993 р. – Польовий зошит (П./з.) № 1. – Арк. 7, 30. ⁴Там само за 1995 р. – П./з. № 7/1. – Арк. 39. ⁵Там само за 1994 р. – П./з. № 1/2. – Арк. 11. ⁶Борисенко В.К. Традиції і життєдіяльність етносу: на матеріалах святково-обрядової культури українців. – К., 2000. – С. 102. ⁷Чурсин Г.Ф. Культ железа у кавказских народов // Известия Кавказского историко-археологического института. – Т. V. – Ч. 42. – Тифлис, 1927. – С. 72. ⁸Шевченко В.И. Древние верования и обряды в греческих колониях // Наука и техника. – Л., 1927. – № 52. – С. 11. ⁹Чурсин Г.Ф. Амулеты и талисманы кавказских народов. – Махачкала, 1929. – С. 8. ¹⁰В дужках наводяться початкові назви приазовських грецьких сіл, що їх давали перші жителі при заселенні. ¹¹Матеріали ПФЕЕ за 1994 р. – П./з. № 1/2. – Арк. 30, 43; п./з. № 1/1. – Арк. 24; п./з. № 1/1. – Арк. 32; п./з. № 1/2. – Арк. 7. ¹²Энвер Ш. Реликтовые представления о родильных обрядах и ритуалах крымских татар // Кысавет. – 1990. – № 2/19. ¹³Борисенко В.К. Обряды життєвого циклу людини // Холмщина і Підляшся. Історико-етнографічні дослідження. – К., 1997. – С. 284. ¹⁴Борисенко В.К. Традиції і життєдіяльність етносу: на матеріалах святково-обрядової культури українців. – С.102. ¹⁵Мамчур Ф.І. Довідник з фітотерапії. – К., 1984. – С. 136, 162, 174. ¹⁶Матеріали ПФЕЕ за 1993 р. – П./з. № 1. – Арк. 29. ¹⁷Соловьева Л.Т. Обряды и обычаи грузин связанные с охраной здоровья детей (начало в.) // Полевые исследования института этнографии за 1988 – 1981 гг. – М., 1984. – С. 94. ¹⁸Ксеофонта-Петренко О.Н. Семейные обряды в селе Саргана // Культурно-бытовые процессы на юге Украины. – М., 1979. – С. 182. ¹⁹Марков С.И. Заметки о быте греков г. Мариуполя // Мариуполь и его окрестности. – Мариуполь, 1892. – С. 415. ²⁰Борисенко В.К. Традиції і життєдіяльність етносу: на матеріалах святково-обрядової культури українців. – С. 108. ²¹Матеріали ПФЕЕ за 1994 р. – П./з. № 1. – Арк. 38. ²²Редько А. Нечистая сила в судьбе женщины-матери // Этнографическое обозрение. – 1899. – № 1. – С. 95 – 96. ²³Матеріали ПФЕЕ за 1993 р. – П./з. № 2. – Арк. 9; п./з. № 7 – 1. – Арк. 8, 27. ²⁴Історія українського війська. – К., 1994. – Т. 1. – С. 218. ²⁵Серебрякова Н.М. Семья и семейная обрядность в турецкой деревне. – М., 1979. – С. 131; Бунятов Г. Домашнее воспитание армян ереванской губернии // Этнографическое обозрение. – 1894. – № 4. – С. 164. ²⁶Матеріали ПФЕЕ за 1994 р. – П./з. № 1/2. – Арк. 34. ²⁷Борисенко В.К. Обряды життєвого циклу людини // Холмщина і Підляшся. Історико-етнографічні дослідження. – С. 284. ²⁸Матеріали ПФЕЕ за 1994 р. – П./з. № 1/1. – Арк. 26, 12. ²⁹Пчелинцева Н.Д. Народные обряды и поверья, связанные с охраной здоровья ребенка у азейбарджанцев // ПИИЭ. – М., 1987. – С. 40; Серебрякова М.Н. Вказ. праця. – С. 133; Чурсин Г.Ф. Амулеты и талисманы кавказских народов. – С. 22. ³⁰Матеріали ПФЕЕ за 1995 р. – П./з. № 7/1. – Арк. 17, 47, 78. ³¹Сумцов Н.Ф. Личные обереги у восточных славян. – СПб., 1868. – С. 32. ³²Колева Т.А. Болгары // Календарные обычаи и обряды в странах Зарубежной Европы. Весенние праздники. – М., 1977. – С. 282 – 283. ³³Иванова Ю.В. Албанцы // Там само. – С. 316. ³⁴Матеріали ПФЕЕ за 1993 р. – П./з. № 1/1. – Арк. 12; за 1994 р. – П./з. № 1/2. – Арк. 11. ³⁵Там само за 1994 р. – П./з. № 1/1. – Арк. 38; п./з. № 1/2. – Арк. 13. ³⁶Матеріали ПФЕЕ за 1994 р. – П./з. № 1/1. – Арк. 26. ³⁷Познанский Н. Заговор. Опыт исследования происхождения и развития заговорных формул // Записки историко-филологического факультета Петроградского университета. – Пг., 1917. – Ч. СXXXVI. – С. 225. ³⁸Там само. – С. 102. ³⁹Матеріали ПФЕЕ за 1993 р. – П./з. № 1. – Арк. 17 – 18; за 1994 р. – П./з. № 1/2. – Арк. 35.

Юрій СОРОКА

Київ

НАСЕЛЕННЯ ЗАХІДНОЇ УКРАЇНИ У 1939 – 1941 рр.: ДЕПОРТАЦІЇ, ЗАСЛАННЯ, ВИСЛАННЯ

Напередодні Другої світової війни українські землі залишалися роз'єднаними. Вони входили до складу чотирьох держав – СРСР, Польщі, Румунії, Чехословаччини, що мали різний соціально-політичний устрій і дотримувалися різних моделей панування на підвладних їм територіях. Кожна з цих держав прагнула втримати українські території і по можливості приєднати нові.

В той же час Угорщина була невдоволена умовами Тріанонського договору 1920 р. й активно домагалася повернення під її панування Закарпатської України. Свої геополітичні інтереси за рахунок української території намагалися вирішити Англія, Франція й США. Німеччина, яка боролася за “життєвий простір”, також активно претендувала на українські землі.

Незважаючи на різний підхід кожної з цих держав до вирішення українського питання, спільним для них було ставлення до українства, намагання будь-що перешкодити створенню незалежної соборної України. Результатом цієї політики стала насамперед Мюнхенська змова 1938 р., яка стала початком руйнації, нестійкого геополітичного